duurt 't niet lang of zoo goed als ieder doet ze na. Verzint een modebesteller te Parijs het, om zijn dames een soort taschje onder den arm te stoppen, dan duurt 't geen jaar, of in heel Europa en Amerika loopen alle dames er mee onder den arm. Zelfs is die mode zulk een macht, dat wie er zich tegen verzet, in de kijk loopt.

Nu kunt ge hier wel tegen toornen, maar dit neemt niet weg, dat de imitatiezucht ons in ons bloed en in onzen geest zit.

Begint in een gezelschap de een onverzadelijk te lachen, dan duurt 't niet lang, of ook de ander kan zich van lachen niet onthouden, en op 't laatst zit een ieder te schudden. Of ook komt er in intiemer kring geween op, dan kan straks niemand zijn tranen meer bedwingen. Gaat er omgekeerd een vroolijk geroep door de straten, dan wekt dit elk voorbijganger op, en in 't eind wordt 't één gejuich en één gejubel. Wie zelf neerslachtig is stemt een ander melancholiek. Wie uit zijn aard vroolijk van zin is, vroolijkt ook zijn vrienden op. Soms beurt men door dit eenvoudige middel een die verdrietig werd, een heel eind op.

Altoos krachtens de ons ingeschapen neiging om anderen na te doen of met anderen mee te doen.

Dit komt uit in al onze gebruiken, manieren van doen en omgangsvormen. Ge ziet 't bij huwelijk, bij kraam, of bij sterfgeval. Steeds vraagt men hoe anderen het dan aanleggen, en doet 't ook zoo. Verreist ge, en komt ge in een ander land, dan doet ge 't alles mee zooals 't daar de anderen doen. *Wij zitten* aan tafel op stoel of bank, maar in andere streken *ligt* men aan den disch, en als wij er komen, doen we mee.

Wel zijn er altoos enkele eenlingen, die, om hun zelfstandigheid te toonen, expres niet meedoen, en als *Einspänner* door het leven rijden, maar dit is onnatuur. Zelfstandigheid is kostelijk, om te keeren wat boos is of tegen God ingaat, en wee uwer, zoo ge dan u door imitatiezucht laat meeslepen. Maar in zulk een geval is 't niet enkel de kunst, om met het booze niet meê te doen, maar is 't eisch dat ge juist meedoet met de goeden. De imitatiegave wordt nooit straffeloos verzuimd.

Waarvan komt nu die imitatiegave?

God schiep ze ons in, natuurlijk!, maar waarin schuilt ze? En op die vraag luidt 't antwoord: In de organische eenheid van gezin, geslacht, volk en menschheid. We zijn niet een hoop ziel-atomen, elk op onszelf, maar vormen allen één lichaam. Nu door zonde krank. Maar ook in de heerlijke toekomst die ons beidt, zal 't wederom zijn, heel de menschheid één lichaam, met Christus als haar hoofd. En gelijk nu in ons persoonlijk lichaam zenuwen en spieren samen trekken, zoo trekt ook in dit groote lichaam der menschheid het verborgen leven naar één kant, in één vorm, op één manier. En vandaar komt onze imitatiezucht, onze zucht om na te doen en na te volgen.

Vandaar komt de actie in het leven, de stroom van actie, die in 't eind alles optilt en meevoert. Ge ziet 't nu weer aan de Zendingsactie die van allen kant opkwam, en waar schier een ieder aan meedoet. De mode zit volstrekt niet alleen in de kleeren, maar even goed in een boek dat ieder leest, in een werk waar ieder aan meedoet. Zelfs de brandstapel lokt den martelaar. In de 16e eeuw werd het voor onze vaderen een meedoen van allen kant, om het geloof te redden. De mode zit zelfs in de publieke opinie. Ze schuilt in den tijdgeest. In uw kerkelijk saamleven.

Liefst niet op zich zelf willen staan, o, zoo gaarne saam 't doen. Al 't gezelschappelijke bezielend en opheffend. Doen als anderen doen, en met anderen meê- en samendoen. Men hoort dan wat er elders gaande en hangende is, en komt bijeen om te vragen: Zouden wij 't in onze stad, in ons dorp ook niet doen?

Altoos een pijlbundel met 't koord er om geslagen, en steeds weer de imitatiezucht, die ons van nature eigen is, d. i. het koord.

Doch nu komt de keuze, en met die keuze de keur.

Niet, zoolang er slechts *één* stroom gaat, maar wel zoodra er *twee* stroomingen tegen elkaar in loopen, de ééne vroom, de andere wereldsch, de ééne serieus, de andere lichtzinnig, de ééne met de vraag wat God wil, en de andere onder het merk wat menschen aardig vinden.

Dan komt er tweeërlei voelhoorn in u op. De eene zinlijk, zelfzuchtig, hooghartig, de andere geestelijk, liefde ademend en nederig van zin.

Niet één, maar twee werelden spiegelen dan haar beeld op u af, *kwaad* de ééne, *goed* de andere. Ge staat dan voor de keuze, en moet uw keus toepassen. En nu komt de vraag, waar sluit zich de imitatiezucht van uw eigen ziel bij aan. Ondergaat ge nu den invloed van 't kwade of van het goede? Op welk van die twee magneten reageert ge? Ge ziet twee voorbeelden, twee modellen, kwaad 't een, goed 't ander. Welk van die twee volgt ge nu na?

En daarop nu antwoordt de apostel van Jezus: »Geliefden, volgt het kwade *niet* na, maar volgt na het goede!«

Thomas à Kempis bracht dit op Jezus over, en zoo kwam in 1415 het schoone boekske uit: *De imitatione Christi*, d. w. z. *Van de navolging Christi*, een godvruchtig boekske, dat nu reeds meer dan 5000 maal ter perse is gelegd, en in alle talen is overgezet.

Ook in dit boekske is het uitgangspunt de imitatiezucht die aan onze natuur eigen is, de ons ingeschapen neiging tot navolging. En nu de ruk aan uw hart, om die imitatie van de wereld en van de onheilige voorbeelden af te trekken, en ze eeniglijk te richten op Hem, »die ons een voorbeeld nagelaten heeft, opdat we in *zijn* voetstappen wandelen zouden.«

Hooger kan uw imitatiezucht zich niet opheffen.

Als Jezus een gestalte in u krijgt, is uw heiligste imitatiezucht vanzelf bevredigd.

Meer nog, dan zijt gij anderen ten voorbeeld, en zij imiteeren u.

Gelukkig de prediker, die met den apostel zeggen kan: »Gelijk ge mij tot een voorbeeld hebt« (Philip. 3:17). En driewerf gelukkig de vader en de moeder, die, God dankend, roemen mogen: Door ons na te vo'gen, is ons kroost in de imitatie van Christus ingeleid.

Dr. A. K.

Amsterdam, 2 Januari 1914.

Bij de wisseling van het jaar richt zich de blik in de eerste plaats naar het verleden, om ons af te vragen, welke beteekenis het jaar, dat achter ons ligt, voor ons land en volk heeft gehad.

Het eigenaardige stempel, dat 1913 in de historie dragen zal, is wel in de eerste plaats, dat dit jaar een jaar van *herdenking* is geweest. Zooals 1813 het jaar was van de herdenking, hoe God drie eeuwen geleden ons bevrijdde uit de tyrannie van Spanje, zoo stond 1913 in het teeken der herdenking, hoe God, toen Nederland door eigen schuld opnieuw onder de macht van een vreemden vorst was gekomen, die ons nationaal bestaan ons ontroofde en ons tot een wingewest van Frankrijk maken wilde, door Zijn machtigen arm ons bevrijdde, en ons met ons volksbestaan tegelijk ons terug schonk het vorstenhuis van Oranje; een weldaad, waarvoor we God nooit genoeg kunnen danken. Het eeuwfeest onzer verlossing, door heel ons volk gevierd en ook in onze Kerken herdacht, versterkte ons nationaal gevoel, gaf gelegenheid om te doen zien ook aan den vreemdeling, hoe Nederland in deze eeuw op elk gebied zijn kracht ontwikkeld had. Een eeuwfeest van vrede, dat waardiglijk bekroond werd door de opening van het vredespaleis in Den Haag, waar het *vrede door recht* als hoog ideaal aan de volkeren gepredikt wordt.

Toch kan niet gezegd, dat dit jaar voor Nederland zelf een jaar van vrede en rustige ontwikkeling in Christelijken geest is geweest. Eer bleek het tegendeel. De worstelling bij de stembus gestreden in den afgeloopen zomer, droeg een heftiger en feller karakter dan ooit te voren; ze deed maar al te scherp zien, hoe in den boezem van ons volk de partijen tegenover elkander staan en daarbij de diepste beginselen scheiding maken tusschen de zonen van hetzelfde huis. En al mocht heel ons volk jubelen, dat Nederland een eeuw geleden bevrijd was van het Fransche juk, de geest der revolutie, die uit Frankrijk naar ons land overstoeg en onder het Fransche juk ons bracht, vierde opnieuw een triomf op den geest van het Evangelie. Het Christelijk Ministerie, dat de nationale Christelijke traditie van ons volk hoog hield, moest aftreden. Zelfs dreigde een oogenblik het gevaar, dat in het nieuwe Ministerie mannen zouden optreden, wier revolutionair streven voor niemand verborgen bleef, de vertegenwoordigers eener partij, wie tolk het nog pas openlijk in de Kamer uitsprak, dat ze niet rusten zou, voordat het Oranjehuis onttroond en Nederland weer in een republiek veranderd was. En wel werd dit dreigend gevaar afgewend, en trad in plaats van een liberaal-socialistisch Kabinet een gematigd Ministerie op, dat in zake den schoolstrijd zelfs niet ongenegen is ons recht te laten wedervaren, maar hoe dankbaar we hiervoor ook zijn, omdat het zooveel erger had kunnen wezen, het blijft toch een droef teeken, dat juist in dit jaar, nu de herdenking van Gods weldaden ons volk tot terugkeer tot dien God had moeten roepen, juist het tegendeel werd gezien. Er ligt daarin een zonde van ondankbaarheid, die ons wel tot diepe verootmoediging stemmen mag.

Want de schuld ligt niet alleen en zelfs niet in de eerste plaats bij liberaal en socialist, maar bij ons eigen Christenvolk. Een nederlaag als door ons geleden werd, zou ondenkbaar zijn geweest, indien al wat den Christus belijdt, eenparig zich had opgemaakt om rondom de banier van het Evangelie zich te scharen. We zijn geen politiek orgaan, en op de politieke oorzaken van deze nederlaag hebben we hier niet in te gaan. Maar wel hebben we de hand in eigen boezem te steken om te zien, waar onze geestelijke schuld ligt. Onze geestelijke schuld, waar onze arbeiders, meegelokt door de schoone leuze van algemeen stemrecht en van staatspensioen achter het heirleger der socialisten zijn opgetrokken. Onze geestelijke schuld, waar onze handelsmannen en fabrikanten uit vrees voor de nadeelige gevolgen der tariefwet hun geldelijk belang hooger hebben gesteld dan de belangen van Gods Koninkrijk. Onze geestelijke schuld, waar broedertwist en verdeeldheid op kerkelijk terrein onze kracht verlamde en oorzaak was, dat een deel onzer Christelijke broeders, beducht voor de privilegiën hunner Kerk, gemeene zaak maakte met den vijand, die in deze Kerk nooit anders deed dan het modernisme te bevorderen. Onze geestelijke schuld ook in zoover we ons zelf hebben aan te klagen, dat we in onze eigen Kerken nog zoo weinig de roeping hebben verstaan, trots ons congres voor Evangelisatie in het afgeloopen jaar gehouden, om een dam op te werpen tegen den stroom van socialisme en ongeloof, en te redden wat in ons volksleven dreigt verloren te gaan.

En toch, dit alles, wat onze actie betreft op heel ons volksleven, is niet het eenige, wat ons aanklaagt. Er is bij het eeuwfeest onzer nationale bevrijding ook geroemd in de hooge vlucht, die in de afgeloopen eeuw het meer ontwakend Christelijk leven in ons vaderland nam En wie zal niet dankbaar wezen, wanneer hij den toestand in 1913 met dien van 1813 vergelijkt? Onze Gereformeerde Kerken uit haar diep verval opgericht. Voor de Zending een belangstelling ontwaakt als nooit te voren. In allerlei arbeid voor barmhartigheid een betooning van Christelijke liefde, die de wereld beschaamt. Onze Christelijke scholen elk jaar toenemend in aantal, Onze Christelijke pers, ook de kerkelijke, al meer winnend aan invloed en licht verspreidend over de vraagstukken van kerk en volk. Onze Jongelingsvereenigingen een recruten-school, die rijken oogst voor de toekomst belooft. Op het gebied der wetenschap de Gereformeerde Theologie weer in eere hersteld; een Vrije Universiteit, die met jeugdige krachten versterkt, de banier der beginselen tracht hoog te houden op heel het terrein der wetenschap, en een Theologische school waaraan op uitnemende wijze aanstaande Dienaren onzer Kerken worden opgeleid.

Wie op dat alles ziet, wat in de afgeloopen eeuw tot stand is gebracht, zal niet in het koor der pessimisten meezingen, maar liever God den Heere danken voor zijne menigvuldige weldaden aan ons volk geschonken. Alleen de vraag rijst, of we dien dank niet alleen in woorden hebben uitgesproken, maar ook in daden hebben getoond? En dan is er ook hier bij ons de beschaamdheid des aangezichts. Van een krachtig opgewekt geestelijk leven kan waarlijk niet in al onze Kerken worden geroemd. Er dreigt soms gevaar, dat de actie, die zich uitbreidde in de breedte, aan diepgang begint te verliezen; dat de scherpe punten der beginselen worden afgevijld; dat de tegenstellingen worden weggedoezeld, het principieele Calvinistische meer op den achtergrond en het algemeen Christelijke meer op den voorgrond wordt geschoven. Gevaar ook aan de andere zijde, dat men tevreden met het hoogtepunt, dat men bereikt heeft, zijn kracht zoekt in valsch conservatisme; geen oog heeft voor de nieuwe vragen, die onze tijd ons stelt, en daardoor het leven der Kerk tot een petrefact maakt. Wie op den wachttoren staat en de teekenen der tijden gadeslaat, weet, dat deze gevaren heusch niet denkbeeldig zijn. En als men dan ziet, hoe de les der historie is, dat telkens na een periode van hoog geestelijk leven een periode van achteruitgang volgt, dat het »opgaan, blinken en verzinken« waarvan Bilderdijk zong, niet alleen de levenswet der volkeren, maar ook der kerken is, komt de bange vraag wel eens in het harte op, of zulk een periode van geestelijke inzinking niet nu reeds voor onze Kerken aanbrak.

Zij daarom voor het nieuwe jaar, dat we intreden, bij belijdenis van onze schuld, de bede te vuriger tot God den Heere opgezonden, dat Hij over ons volk en onze Kerken de kracht des Heiligen Geestes weer mildelijk uitstorte, opdat er heilige geestdrift kome voor de grootsche taak, die voor ons is weggelegd. Ecclesia reformata semper reformanda, »een kerk die gereformeerd is, moet steeds voortgaan op den weg der reformatie«, deze wijze les onzer vaderen behoede ons voor alle valsch conservatisme en zelfgenoegzaamheid, en prikkele ons tot nieuwe energie. In den loop van dit jaar komt weder een Synode onzer Gereformeerde Kerken saam. Moge deze Synode werkelijk een hoogtepunt in ons kerkelijk leven worden. Zij er kracht, geestelijke kracht, om zoo menig ernstig vraagstuk, dat de nood der tijden ons voorlegt, aan te grijpen en tot oplossing te brengen. En worde daarbij de heilige Banier onzer beginselen nooit losgelaten, maar zij er trouw aan de erfenis, door onze vaderen ons overgeleverd, en beslistheid en kloekheid in het belijden van de waarheid Gods, zooals deze zoo rijk en schoon in onze belijdenis is uitgesproken. Dan zal het jaar, dat nu ingaat, een jaar wezen van rijken zegen onzes Gods, een jaar niet van stilstand en achteruitgang, maar van nieuwe ontwikkeling en hoogere krachtsontplooiing. Dat schenke ons de genade Gods.

Het allervolmaaktste gebed.

De Catechismusprediking, die aan het einde van het jaar de schoone uitlegging behandelt, welke onze Heidelberger van het Onze Vader geeft, deed in meer dan een Kerk de vraag oprijzen, of de predikers goed deden met te spreken van het »allervolmaaktste gebed", dat Christus ons schonk. In meer dan een schrijven werd ons dan ook gevraagd, of deze uitdrukking wel juist is. Wat volmaakt is, merkte men op, heeft reeds den hoogsten trap bereikt; hooger dan volmaakt is ondenkbaar; vandaar dat de uitdrukkingen »volmaaktst" en »allervolmaaktst", met hoe goede bedoeling ook gebruikt, feitelijk zinledig zijn, in strijd met ons Hollandsch taalgevoel en meer op effect berekend dan juist. En waar men vooral op zoo heilig gebied zich van alle onjuiste terminologie heeft te onthouden, achtte men het beter het Onze Vader eenvoudig het »volmaakte« gebed te noemen.

Nu is het zeker waar, dat men ook in de keuze zijner uitdrukkingen voorzichtig heeft te zijn, vooral wanneer men over heilige zaken handelt, en dat in soberheid hier meer kracht schuilt dan in allerlei opgeschroefde termen. In het sobere *Heilige Vader*, waarmede Christus in het Hoogepriesterlijke gebed zijn Vader aanspreekt, ligt veel meer kracht dan in den overdreven titel »allerheiligste vader", dien de Roomsche Kerk aan den Paus heeft geschonken. We zijn dan ook niet ondankbaar, dat de gewoonte, die een tijd lang ook in onze kringen insloop, om in het gebed tot God bij voorkeur zulke gezwollen uitdrukkingen te gebruiken als »allergenadigst, allerbarmhartigst, allerrechtvaardigst en allerheiligst«, plaats maakte voor meer eenvoud en soberheid. De Schrift zelf gebruikt zulke uitdrukkingen nooit of althans uiterst zelden, en het is goed zich ook in dit opzicht naar het voorbeeld, dat Gods Woord ons geeft, te richten. Om deze reden zouden we dan ook liever spreken van het *volmaakte* gebed, dat Christus ons tot een exempel gaf; de uitdrukking »allervolmaaktst" moge goed bedoeld wezen om de uitnemendheid en voortreffelijkheid van dit gebed nog sterker te doen uitkomen, maar wanneer die uitdrukking telkens gebruikt wordt, verliest ze toch haar intensieve beteekenis voor de hoorders, wordt ze min of meer een epitheton ornans, en zegt ze zelfs minder, dan wanneer men met zekeren nadruk dit gebed het *volmaakte* gebed noemt. De uitdrukking in het gebed der Jerusalemsche gemeente: »uw *heilig* kind Jezus« zegt tienmaal meer dan wanneer men altoos weer spreekt van den »allerheiligsten« Jezus.

Toch wil dit daarom niet zeggen, dat de uitdrukking allervolmaaktst ongeoorloofd zou wezen, omdat volmaakt reeds op zichzelf een absoluut begrip uitdrukt en daarom geen overtreffenden trap toelaat. Onze Nederlandsche taal en trouwens alle talen laten wel degelijk toe van volmaakter en volmaaktst te spreken, gelijk elk woordenboek aangeeft. Iets kan zeer goed in zichzelf volmaakt wezen en toch kan deze volmaaktheid van een lager orde zijn dan de volmaaktheid, die een ander wezen bezit. Zoo noemden onze Theologen God het allervolmaaktste wezen, omdat de volmaaktheid, die God bezit, van hooger orde is dan de volmaaktheid, die de engelen bezitten en die Adam bezat vóór zijn val. Zelfs kan in hetzelfde subject van een verschil in volmaaktheid gesproken worden; Adam is volmaakt geschapen, omdat noch aan zijn wezen noch aan zijn natuur iets ontbrak, en toch zou Adam tot een hoogeren trap van volmaaktheid zijn opgeklommen, wanneer hij staande was gebleven en in de heerlijkheid ingegaan. Ook bij Gods kind is de »volmaaktheid« ons reeds geschonken op aarde, maar deze volmaaktheid bestaat, gelijk onze Theologen het uitdrukten thans wel in de »deelen«, maar niet in de »trappen« en volkomen zal ze eerst worden, wanneer we zonder rimpel of vlek door Christus aan God worden voorgesteld. En zoo is het ook met het gebed. Ook de gebeden, die de Heilige Geest aan de profeten en heiligen geïnspireerd heeft en die in Gods Woord ons ten voorbeeld staan opgeteekend, zijn »volmaakte gebeden« geweest, zooals ook de gebeden en lofzeggingen, die de heiligen in den hemel tot God opzenden, »volmaakt« zijn, want al het onvolmaakte en gebrekkige, dat onze gebeden aankleeft, valt in den hemel weg. Wanneer ik nu uitdrukken wil, dat onder deze »volmaakte" gebeden, het gebed, dat Christus in het Onze Vader ons gaf, het meest voortreffelijke en voor ons het meest gepaste is, dan kan ik zeggen, dat dit gebed het »allervolmaaktste" is. In dien zin genomen, bestaat er tegen deze uitdrukking geen bezwaar, en zou het zelfs niet geheel zijn vrij te pleiten van zekere vitzucht, wanneer men om het gebruik van zulk een uitdrukking een predikant critiseerde of hem lastig viel.

Opnieuw belijden.

Naar aanleiding van een artikel over deze materie in de *Standaard*, ontvingen we dit schrijven:

(Ingezonden stuk).

Haarlem, 26 December 1913.

Aan de Redactie van *De Heraut*.

In de No. van 11 en 13 December l.l. bespreekt *De Standaard* den plicht der Kerken tot breeder belijden tegenover de dwalingen, die na 1619, vooral in de vorige eeuw zijn opgekomen. Het is naar aanleiding daarvan, dat ik voor het volgende een plaats verzoek in Uw blad.

Het eerste der bedoelde artikelen sluit met de vraag: Welke onder de vele kerken zal voorgaan?

Op die vraag nu zou ik willen in overweging geven: of niet onze kerken daartoe geroepen zijn?

Immers de laatste groote actie inzake de belijdenis is juist van de Gereformeerde Kerken hier te lande uitgegaan; n.l. in de 17e eeuw, naar aanleiding van den strijd met het Arminianisme, die met medewerking der buitenlandsche kerken beslist is.

Er wordt ook gewezen op het optreden van lagere vergaderingen, denkelijk met het oog op de Zuid-Hollandsche nadere verklaringen tegen de Remonstranten en de Walchersche artikelen tegen Bekker, Vlak en Roëll, waarvan Dr. Kuyper melding maakt in de »Revisie der Revisie-Legende« bl. 142. Misschien had de schrijver er ook kunnen bijvoegen, dat op verzoek der Zwitsersche kerken door Heidegger in 1675 een belijdenisschrift is opgesteld tegen de leeringen van Amyraldus. Volgens Martinet weigerden echter velen dit te aanvaarden en is het daardoor in onbruik geraakt en vergeten.

Onze kerken toch verkeeren betrekkelijk in de meest gunstige omstandigheden, om deze gewichtige aangelegenheid ter hand te nemen.

Ik wilde daarom in herinnering brengen, wat Dr. Kuyper ruim twintig jaren dessaangaande schreef. Volgens hem zal een revisie (en dus ook uitbreiding der belijdenis), aan de volgende vier vereischten moeten voldoen: 1. Deze geestesontwikkeling moet een ontwikkeling in de lijn van het Calvinisme zijn, en dus niet een reactie tegen, maar een rijke ontplooiing van het Calvinistisch beginsel, 2. deze ontplooiing moet zoo algemeen in de kerken zijn doorgedrongen, dat niet de eene helft der kerkeraden of classes haar meening aan de andere oplegt, maar dat de kerken saam, in haar groot geheel, dessaangaande eenzelfde eenparig getuigenis geven; 3. om tot formuleering van deze rijker ontplooiing te kunnen overgaan, moet de Calvinistische theologie genoegzame vorderingen hebben gemaakt, om de kerken ten deze te kunnen dienen; en 4 om dit nieuwe stadium onzer symbolische ontwikkeling te kunnen intreden, moet ook in de overige buitenlandsche Gereformeerde kerken gelijke overtuiging tot gelijke resultaten kunnen leiden. Vier logisch onafwijsbare voorwaarden, waarvan het notoir is, dat aan niet een enkele dusver voldaan is, of kan worden". (Zie Calvinisme en Revisie bl. 41 en 42.)

Zoo schreef Dr. Kuyper in September 1890.

Nu kan het zijn, dat thans de toestand gewijzigd is. Iets wat, geloof ik, in twee opzichten het geval is. Vooreerst zijn thans de destijds bestaande kerkengroepen van 1834 en 1886 vereenigd sedert 1896. En ten tweede is thans de studie der Gereformeerde Theologie verder gevorderd dan toen, waarop ook Prof. H. H. Kuyper naar aanleiding der benoeming van Prof. Noordtzij in het pas uitgegeven nummer van *De Heraut* wijst. Wel moet erkend, dat er nog enkele groepen van Gereformeerden, met name in het Hervormd Kerkgenootschap, zijn. En ook, als ik mij niet vergis, dat op medewerking der buitenlandsche kerken nog evenmin als in 1890 kan gerekend worden. Of er genoegzame eenheid van inzicht in onze Kerken bestaat, om tot breedere belijdenis over te gaan, weet ik niet. Evenmin kan ik beoordeelen, of het ontbreken der sub 4 genoemde voorwaarde onze kerken daarvan moet terughouden. Alleen wenschte ik de vraag te stellen, of deze gewichtige aangelegenheid niet op de eerstkomende Generale Synode kan en behoort ter sprake te komen, en of er geen kerken of classen zijn, die deze taak van ter sprake brengen op zich willen nemen.

Met dank voor de plaatsing,

Uw dienstw. Dienaar,

G. Mulo.

Niets zal ons aangenamer zijn, dan ook van andere zijde het oordeel over het geopperde denkbeeld te vernemen.

Van de breking des Broods.

XIII *(Slot.)*

De treffende overeenstemming, die tusschen ons Avondmaalsformulier en Calvijn's opvatting van het Avondmaal bleek te bestaan, zoowel wat het dogmatische als wat het ritueele gedeelte betreft, kan natuurlijk niet toevallig wezen, maar wijst er op, dat de opstellers onzer liturgie welbewust zich bij het voorbeeld door Calvijn gegeven, hebben aangesloten. Toch is het noodig dit punt in dit slotartikel nog nader te behandelen, omdat telkens weer de voorstelling wordt gegeven, alsof de oorsprong van onze liturgie niet bij Calvijn, maar bij Zwingli te zoeken ware. Nu is onze liturgie, gelijk men weet, niet zelfstandig door Datheen opgesteld, maar grootendeels een vertaling en navolging van de Paltzische liturgie. De opstellers dezer Paltzische liturgie hebben bij hun arbeid weer ruimschoots gebruik gemaakt van de oudere Nederlandsche liturgie, die door den nobelen à Lasco voor de vluchtelingengemeente te Londen was opgesteld. De vraag, waarom het hier gaat, is derhalve, of deze oudste Nederlandsche liturgie, de zoogenaamde *Forma ac Ratio*, van à Lasco een Calvinistischen of een Zwingliaanschen oorsprong heeft, m. a. w. of à Lasco daarbij het voorbeeld van Genève, dan wel dat van Zurich heeft gevolgd.

Nu is het wel te begrijpen, dat diegenen, die van het Calvinisme niet veel weten willen en meer met de zoogenaamde oud-Gereformeerde of Zwingliaansche type dweepen, het liefst zoo voorstellen, alsof ook onze Gereformeerde Kerken in Nederland van huis uit Zwingliaansch waren en het Calvinisme later hier geïmporteerd zou zijn geworden. Vooral de vluchtelingengemeente te Londen moet dan als bewijs daarvoor dienst doen. Zoo zegt Dr. A. J. van 't Hooft in zijn proefschrift *De Theologie van Bullinger*, blz. 159, dat »men in de vreemdelingengemeente te Londen zich de gemeente van Zurich tot voorbeeld stelde". Met name zou dit dan gelden ten opzichte van het Avondmaal: Prof. Gooszen, in zijn reeds meermalen aangehaald werk p. 371, wijst er met zekeren nadruk op, dat de Londensche gemeente aan wier hoofd à Lasco stond, »op het voetspoor van Zurich" de breking des broods bij het Avondmaal invoerde, in tegenstelling met de Geneefsche liturgie, die deze breking des broods niet kende. En waar dan nog enkele stemmen zich doen hooren, die een andere voorstelling geven, zooals Dr. J. H. Gunning, die in zijn *Onze Eeredienst* 1890 p. 23 schreef: »wij constateeren, dat zoo wel de Forma ac Ratio van à Lasco, als de liturgie van de Paltz en dus ook van zelf de uit beiden geputte Nederlandsche liturgie in hoofdzaak niet slechts Gereformeerd, maar ook Calvinistisch kunnen heeten", daar schudt Prof. Gooszen over zulk een dwaze bewering het achtbare hoofd en verklaart bij, dat het hem een »raadsel" is, hoe een verstandig man als Dr. Gunning nog zulke ongerijmdheden schrijven kan (blz. 369).

Nu zou ik kunnen volstaan met de opmerking, dat in heel ons Avondmaalsformulier, noch zooals 't oorspronkelijk door à Lasco is opgesteld, noch zooals het door de Paltzers is omgewerkt en door Datheen is vertaald, *ook maar één zinsnede voorkomt, die aan de Avondmaalsliturgie van Zwingli ontleend is*. Wel staat het daarentegen vast, gelijk ook Mensinga bij zijn ontleding van het Avondmaalsformulier toegeeft, dat geheele stukken van dit formulier *woordelijk uit Calvijns liturgie zijn overgenomen* en kan er voor niemand, die beide formulieren met elkander vergelijkt, ook maar eenige twijfel over bestaan, dat de geheele opzet van ons formulier, de volgorde der behandelde onderwerpen en de liturgische inrichting van het Sacrament zelf, aan Calvijn's liturgie zijn ontleend, zoodat ons Avondmaalsformulier eigenlijk een uitbreiding van Calvijn's liturgie zou moeten genoemd worden. Het Avondmaalsformulier van Zwingli heeft daarentegen zoo weinig invloed op ons formulier uitgeoefend, dat zelfs met den scherpsten microscoop niet een regel in dit formulier is te ontdekken, die aan Zwingli's formulier herinnert. Het heeft veeleer al den schijn, alsof de opstellers van onze liturgie het formulier van Zwingli óf niet gekend hebben, óf, wanneer ze het wél kenden, het alsdan met opzet juist geheel terzijde hebben gelaten.

En dat deze indruk niet onjuist is, blijkt wel op de meest afdoende wijze, wanneer men de voorrede opslaat, die à Lasco zelf voor de uitgave zijner liturgie in 1555 schreef. Hij vermeldt daar welk voorbeeld hij gevolgd heeft: nos id quidem (sc. instaurationem cultus legitimi secundum Verbum Dei) conati sumus sumpto exemplo à Genevensi et Argentinensi peregrinorum ecclesia (a Lasco opera ed. A. Kuyper, t. II, p. 50) d. w. z. »wij hebben gepoogd den wettigen eeredienst volgens Gods Woord weder in te stellen, waartoe we het voorbeeld ontleend hebben aan de Kerk van Genève en aan de vreemdelingengemeente van Straatsburg«. Van Zurich wordt hier dus met geen woord gerept; het model is alleen geweest de liturgie van Genève en van de Fransche gemeente te Straatsburg d. w. z. *de liturgie van Calvijn*. Nu was tot op zekere hoogte dit feit ook aan de vroegere onderzoe-